

Markсист Kültür Çalışmaları ve Edebiyat Eleştirisi Çerçevesinde Bakhtin ve Çevresi

Ali Serdar

Giriş

Mikhail Bakhtin, son yirmi yıl içinde sosyal bilimlerde, özellikle de edebiyat, dil ve kültür konularında, geç kalmış bir ilgiyle öne çıkarılan isimlerden birisidir. Bakhtin'in hemen ardından isimleri anılan ve gruba "Bakhtin ve Çevresi" unvanını kazandıran diğer iki önemli yazar ise Pavel Nikolaevich Medvedev ve Valentin Nikolaevich Voloşinov'dur. 1970'lerden itibaren yapıtlarının diğer dillere çevrilmesine başlanmasıyla birlikte, Bakhtin ve Çevresi gittikçe artan ve adeta kaçınılmaz denebilecek bir biçimde son dönem kültür çalışmaları için bir başvuru kaynağı haline geldi. Bakhtin ile ilgili menkıbevi hikâyeler, kitapların yazarlarının kim olduğu sorunu ve Bakhtin'in Marksist kurama dahil edilip edilemeyeceği gibi konularsa, kuramsal alandaki katkılarının yanı sıra bu çevreyi tartışmaların merkezine taşıyan, bir anlamda bu çevreyi akademi alanında popüler kılan

diğer noktalarıdır. 2001 yılı içinde Voloşinov'un *Marxism and the Philosophy of Language* (Marksizm ve Dil Felsefesi) başlıklı kitabının ve Bakhtin'in çeşitli kitaplarından derlenen makalelerinin Türkçeye çevrilerek *Karnaval'dan Romana* adıyla yayımlanmasıyla birlikte Türkiyeli okur da bu çevrenin ve sorunlarının muhtemel izleyicileri haline geldiler.

Bizim bu yazıdaki amacımız, elden geldiğince yapılan çevirilerin tekrarına düşmeden¹ Bakhtin ve Çevresinin yapıtlarına bir göz atmak ve böylece bu yapıtların Marksist kuramda nereye oturtulabilecekleri üzerine bir denemede bulunmaktır. Çevrenin ortak olduğu söylenen metinlerini çalışmamızın odak noktası yapacağız. Marksist kuram çerçevesinde üstyapıya ait alanlar olarak kabul edilen edebiyat, kültür ve dil konularını Çevrenin nasıl ele aldığı ve oluşturdukları ideoloji anlayışı yazı boyunca değineceğimiz temel konu-

lar olacaktır. Medvedev ve Bakhtin'in Rus Biçimcileriyle girdiği tartışma, bu çevrenin edebiyata nasıl baktığının ve geliştirmeye çalıştıkları sosyolojik yazınbilim anlayışının kavranılması açısından önem taşımaktadır. Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi* ise Marksist kültür çalışmalarını alanında, geliştirmiş olduğu dil ve ideoloji yaklaşımıyla halen aşılammış bir başyapıt niteliğinde. Her iki çalışmanın ortak yönü, yayınladıkları yıllarda alanlarında hakim olan görüşlere karşı tavır almaları, bunları Marksist bir terminoloji içinde aşmaya çalışarak yeni yönelimler sunmaları ve ne yapılması gerektiği konusunda öneride bulunmalarıdır. Kısacası, her iki kitap da hareket halindeki düşünceleri barındırmaktadır. Bunların yanı sıra sosyal bilimler yazınında Bakhtin'in nasıl ele alındığı, dolaylı da olsa, yazının sınırlarına dahil olacaktır. Sonuç olarak yazı üç temel eksen üzerine kurulacaktır: Sosyalbilimler yazınında Çevrenin ve Bakhtin'in nasıl değerlendirildiği; biçimcilerle girdikleri tartışma bağlamında Çevrenin edebiyata bakış açısı ve son olarak da geliştirdikleri ideoloji anlayışı. Konuyu daha fazla genişletmemek amacıyla, Bakhtin'in son dönem eserlerine kuramsal sürekliliği göstermek amacıyla başvurulurken, roman kuramıyla ilgili eserlerine değinilmeyecektir.

Yorum Bulutunun Ardında

Sosyal bilimler yazınında 'Bakhtin Çevresi' (*Bakhtin Circle*) olarak anılan grup; Matvei Isaevich Kagan, Pavel Nikolaevich Medvedev, Lev Vasievich Pumpianski, Ivan Ivanovich Sollertinskii, Valentin Nikolaevich Voloşinov gibi isimlerden oluşmaktadır (Brandist, 1998). Bu çevre bin dokuz yüz yirmilerde, Mikhail Bakhtin önderliğinde toplanarak hararetili tartışmalar yürütüyordu. Oldukça verimli sayılabilecek bir dönemde bu grubun içinden de kendi görüşleri doğrultusunda eserler çıkması doğaldır. Ancak bu isimler arasından üçü diğerlerine oranla daha çok öne çıktı. Voloşinov 1927'de Freudçuluğu, 1928'de Medvedev² *Edebiyat İncelemelerinde Biçimsel Yöntem* i, 1929'da Voloşinov *Marksizm ve Dil Felsefesi* ni ve 1929'da Bakhtin *Dostoyevski Yazınının Sorunları* nı arka arkaya yayımladılar. Yıllar sonra ortaya atılan ve uzun süren tartışmaların ardından bir sonuca bağlanamayan iddia yukarıda adı sayılan tüm kitapların Bakhtin'e ait olduğu savıdır. Voloşinov'un 1936'da tüberkülozdan ölmesi ve Medvedev'in ise 1938'de ortadan kaybolması bu soruna bir yanıt bulunmasının ve grubun olası üretimlerinin önüne geçmiştir. Bakhtin ise bütün zorluklarına rağmen uzun ve verimli sayılabilecek bir ömür sürmüş ve bu konuya ilişkin hiçbir yanıt bırakmadan 1975 yılında ölmüştür. Yazarlık konusundaki iddialar, araştırmacıların

ilgisini bu yazına çekme ve onu popüler kılmada hayli etkili oluyorsa da daha yakından ve dikkatle bakıldığında varılan sonuçların birkaç açıdan önemli olduğu gözlenecektir. Bu yüzden biz konunun ayrıntılarına girmek yerine onun tartışıldığı art alana bakmayı uygun buluyoruz³.

Yukarıda bahsi geçen art alana döndüğümüzde yapıtların yazarının kim olduğuyla başlayan tartışmaların başka alanlara yayılarak, söz konusu yazarların politik-ideolojik kimliklerinin ne olduğunun sorunlaştırılmasına dolayısıyla da yaptıkları çalışmaların içeriklerinin yorumlarına kadar sızdığını görüyoruz. Sonuç olarak, bir başka düzlemde sorulara verilen yanıtların yabana atılmayacak bir ideolojik mücadelede ve gerek Bakhtin'i gerekse Çevresini kuramsal olarak belirli yerlere konumlandırmakta kullanıldığı ortaya çıkıyor.

Bakhtin ve Çevresiyle ilgili en çok öne çıkan ve kabul gören pozisyon, bahsi geçen yazarların yapıtlarının tümünün Bakhtin'e ait olduğudur. Bu iddianın sahipleri, Voloşinov ve Medvedev'in imzalarıyla çıkan kitaplar için baskı dönemini neden olarak göstermektedirler⁴. Bu eğilimin içinde Voloşinov ve Medvedev'in adlarını neredeyse hiç anmayan, söz konusu kitapların yazarlarının Bakhtin olduğunu söyleyen ve ancak bu kitaplar üzerinde hemen hiç durmayarak sadece Bakhtin'in belirli yapıtları üzerinde yoğunlaşan bir başka yazar gurubu daha var. Bakhtin'in kimi kitaplarının editörü olan Michael Holquist ve onunla birlikte *Mikhail Bakhtin* kitabını yazan Katerina Clark bu grupta en çok sivrilen isimler. Holquist ile birlikte Bakhtin'in kimi kitaplarının editörlüğünü yapan Carly Emerson'un konumu ise ayrıca dikkat çekicidir. Emerson ve Gary Saul Morson, birlikte editörlüğünü yaptıkları *Rethinking Bakhtin* (Bakhtin'i Yeniden Düşünmek) kitabına yazdıkları giriş bölümünde, yazar sorunu konusunda geçmişte Holquist ve Clark gibi düşündüklerini ama bugün yeni veriler ışığında yazarların farklı olduklarını kabul etmek gerektiğini belirtirler. Ayrıca Clark ve Holquist'i üstü kapalı bir biçimde yeterli kanıt sunmadan söz konusu kitapları Bakhtin'e mal ettikleri için suçlarlar (1989:5; 31; 34). Sayılan isimlerin bu konudaki tavırlarının politik yönü üzerinde duracağız, ancak daha önce Çevresinden ayrı olarak Bakhtin'in algılanışının da çok çeşitli olduğunu ve onu bütünsel olarak kabul etmenin de sorunları çözmediğini belirtmek gerekiyor.

Bakhtin ve Çevresinin yazın yaşamını Bakhtin'in ölümüne dek götürdüğümüzde, ilk dönemde yazılanlarla sonraki dönemlerde yazılanlar arasında farklıklar bulunduğu aşikârdır. Bakhtin'in geç dönemlerinde, daha önce kullandığı Marksist terminolojiyi bir kenara bıraktığı ya da en azından daha heterodoks bir anlayışla yazdığı söylenebilir. Diğer taraftan kullanılan kavramlarda bir süreklilik olduğu ve Bakhtin'in yazın

hayatının başından sonuna değin benzeri sorunlarla uğraştığını söylemek de mümkün. Zaten bizim de bu yazıda, literatürün kullandığı Bakhtin Çevresi yerine Bakhtin ve Çevresi başlığını tercih etmemizin ardında bu süreklilik ve farklılık duygusunun biraradalığı var. Tzvetan Todorov, Bakhtini kendi bütünlüğü içinde ele alan yazarlardan biri, ancak o da adı geçen çevrenin kendi içindeki ayrımlar bir yana, Bakhtinin yazın yaşamının kendi içinde dört dönemde incelenebileceğini belirtir: Fenomenolojiden etkilendiği erken dönem, Medvedev ve Voloşinov ile geçirdiği sosyoloji ağırlıklı Marksist dönem, dilbilimin ağırlık kazandığı dönem ve tarihsel edebiyat (*historico literary*) dönemi (1987:82-3)⁵. Ancak bu tür dönemlemelere de itirazlar çıkabiliyor ve karşılık, Çevresi bir yana Bakhtin özelinde de bitmiyor: örneğin, Galin Tihanov, Tzvetvan Todorovun Bakhtini Marksist olarak kabul ettiği dönemde Bakhtinin Neo-Kantçı felsefe etkisinde yazdığını iddia ediyor (1998:607-16).

Öyle anlaşılıyor ki, eğer saf, otantik bir Bakhtin varsa bile bunun etrafı kalın bir yorum tabakasıyla kaplanmış durumda. Zaten kendi içinde sapmaları⁶ olan bir kuramcının (burada üzerinde durmadığımız 'Sanat ve Cevapverebilirlik' makalesi gibi) üzerine yapılan bunca yorum, Bakhtinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı yerde zorlaştırıyor. Tom Cohen, bu tür yorumların politik yönünü özellikle vurgular (1996). Özellikle Amerikalı yorumcular Bakhtinin Voloşinov ve Medvedev ile yaptığı çalışmalarını bir kenara bırakarak yola çıkarlar. Cohene göre Emerson, Bakhtini Amerikanvari hümanist bir yazınbilimci olarak gösterirken, Holquist onu adaletsiz ve garip bir şekilde yeni biçimci ve sağ kanat bir eleştirmen olarak yorumlar (1996:47). Michael Holquist, editörlüğünü yaptığı *The Dialogical Imagination* (Diyalojik Düşünce) ve *Speech Genres* (Konuşma Türleri) kitaplarının giriş bölümlerinde, Bakhtinin Marksizmle ilişkisine hemen hiç dikkat çekmez ve Voloşinov ve Medvedevin kitaplarının yüzde doksanının Bakhtin tarafından yazıldığını iddia eder. Bu tür yorumları yaparken Holquist ve beraber kitap yazdıkları Clarkın düşüktüğü en büyük ikilem ise Bakhtin, Medvedev ve Voloşinovun aynı kişiler olduğu yolundaki kendi iddialarıdır; çünkü böyle bir durumda Marksizm ile bağ tam olarak kopartılamamış oluyor. Bir zamanlar onlar gibi düşünen Emerson ise, Morson ile birlikte yaptığı sonraki çalışmalarında, Marksizm den uzaklığını verili olarak kabul ettiği Bakhtin, Marksizm konusunda Voloşinov ve Medvedevden etkilenme olasılığı üzerinde durur. Ancak her iki pozisyonun (Clark/Holquist ve Emerson/Morson) ortak noktası Bakhtini Çevresiyle yaptığı çalışmalardan tamamen soyutlayarak belirli bir oku-

maya tabi tutulmalıdır. Cohen in deyişiyile her iki çift de, Bakhtin in bir urmetnini (ilk, temel metin) ortaya atarak, Bakhtin in tüm çalışmalarını bu metinler üzerinden yaptığını, temel sorununun bu metinlerde bulunabileceğini savunmaktadır (1996:49). Bu temel sorunun da Marksizmle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Tam da bu noktadan ve süreklilikten hareketle Craig Brandist ve Tony Bennett gibi yazarlar Bakhtin in Marksist kurama açık yönlerini özenle vurgularlar. Örneğin, Brandist, Bakhtin in roman kuramı ve dile ilişkin yaklaşımlarıyla Antonio Gramsci nin hegemonya yaklaşımı arasında benzerlikler kurar (1996). Bakhtin ve Çevresi ni içine çekilmeye çalışılan yaklaşımlardan ayıran bir başka yazar da David McNally dir. McNally, Voloşinov dan hareketle, Çevre nin dil anlayışının maddi yaşam ve konuşma üzerine odaklanmasıyla hali hazırdaki yapısalcı ya da post-yapısalcı anlayışlardan ayrıldığını belirtir (1997)⁷.

Bakhtin ve Çevresi konusunda yürütülen tüm tartışmaların altında onu belirli bir yönde yorumlama isteği göze çarpıyor. Yoksa aynı isim literatürde aynı anda hem yapısalcı hem de post-yapısalcı, ya da hem Marksist hem de post-Marksist, yahut hem liberal hem de mater yalist olarak tanımlanamazdı. Bakhtin in, özellikle son dönem yapıtlarının, keşfedildiği dönemde yükselmeye başlayan yorumsamacı yaklaşımlara önemli malzeme sağlayabilecek, onlara destek olabilecek çıkarımlarla yüklü olduğu söylenebilir. Diyalog, ötekilik, melezleşme gibi kavramları yoğun kullanmasının kendine doğru bir çekim yaratması özellikle dönem dikkate alındığında şaşırtıcı olmaz. Ancak Bakhtin in kullandığı tüm kavramları buldukları yerlerden çıkartarak başka 'metinlerde' istenildiği gibi kullanabilmek, kavramlarının tarih öncesi düşünüldüğünde kolayca üstesinden gelinebilecek bir iş değildir. Yazarının Bakhtin ya da Voloşinov oluşunun değiştiremediği durum, kavramların kullanımındaki sürekliliktir. Gerek Medvedev, gerekse Voloşinov yapıtlarında sözceyi (*utterance*) ön plana çıkartmışlar ve diyalojizm kavramını kullanmışlardır; tıpkı yıllar sonra bu kavramları Bakhtin in kullanacağı ve hatta geliştireceği gibi. Elbette ki kavramların kullanıldığı bağlamlar önemlidir ve bu yazının Bakhtin i 'bizim safa çekmek' gibi bir amacı yoktur. Ancak faydacı bir tutumla yaklaşıldığında, katı duvarlar örülmediğinde Çevresi ve erken Bakhtin kadar geç Bakhtin den de alınabilecek ve kullanılacak pek çok kavram olduğu söylenebilir. Örneğin, Bakhtin in, burada üzerinde durmadığımız roman üzerine çalışmalarını rahatlıkla Marksist bir eaebiyat eleştirisi için temel kaynaklar olarak kullanılabilir. Marksist kuram için örnek oluşturabilecek bir başka çalışmaysa, Medvedev in yürüttüğü, Bakhtin ve Çevre -

si nin biçimcilik ile giriştiği sert ve hararetle tartışmadır.

Biçimcilik İle Diyalog

Rus Biçimciliğinin başlangıcı Şklovski nin 1914te yayınladığı *The Resurrection of the Word* (Sözcüğün Dirilişi) broşürü olarak gösterilir (Bakhtin ve Medvedev, 1991:54). Bu tarihten 1930lara, bir çok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da yoğun baskılar yaşanana kadar etkinliğini sürdüren ve içinde pek çok farklı eğilimi barındıran bir grup olarak görülebilir Rus Biçimcileri. Bu ad bile kendi seçimleri değildir. Onlara sonradan yakıştırılmıştır. İçinde yer alan kişilerin ele aldıkları konular çerçevesinde geçirdikleri evrim bir yana, biçimciler, baskın oldukları dönem içinde, yakın ilişki halinde olan ancak farklılıklarını da koruyan iki ayrı merkezde yürütmüşlerdir çalışmalarını: Roman Jakobson'un başını çektiği Moskova Çevresi ve Boris Eyhenbaum ile Viktor Şklovski nin hakim olduğu OPAYAZ (Şiir Dili İnceleme Derneği). Bu araştırmacılar grubunu edebiyata bakışları açısından birleştiren zemin ise buldukları güne kadar hakim olan mimetik sanat anlayışına karşı oluşları ve mevcut edebiyat eleştirisinden kopma istekleridir. Bu istek onları metodolojik çoğulculuğa ve epistemolojik farklılaşmayı korumaya yöneltmiştir: 'Tekçilik yeter! Biz çoğulcuyuz' sloganıyla Eyhenbaum bu tür bir isteği dillendirir (Steiner, 1995:14). Kısaca özetlenecek olursa, Bakhtin ve Medvedev'in karşısına aldığı biçimci külliyyat, eski kuramları sarsarak edebiyat eleştirisinde 'biçimcilik sonrası' diyebileceğimiz bir dönemi başlatmış ancak içinde yer alanlar kendilerine ait tutarlı bir kuram oluşturamamışlardır. Öte yandan böyle bir çabalarının baştan beri olmadığını söylemek de yanlış olmaz. Biçimciler; kuramı, 'olguları belirtmemize ve anlamamıza yarayan bir çalışma varsayımı olarak' değerlendirirler (Eyhenbaum, 1995a:32). Todorov, *Yazın Kuramı* nın 'Sunuş' bölümünde benzer şekilde biçimcilerin kuramdan bağımsız bir bilim iddialarının olduğunu belirtir (1995:20).

Biçimciler bizim konumuzla ilgili olarak birkaç noktada önem taşıyor. Gerek Medvedev ve Bakhtin'in gerekse pek çok okulun getirdiği eleştiriler bir yana, dikkatleri edebiyat metninin kendisine çekerek, metnin içindeki dinamikleri anlamaya çalışan ve bu dinamiklerin oluşturduğu kurallı bütünlükleri analizlerinin odak noktası durumuna getiren biçimciler, kendilerinden sonraya büyük bir miras bırakmışlardır. Bugün bile oluşturulmaya çalışılacak herhangi bir kuram kendi sınırlarını çizerken, nesnesini tanımlarken biçimcilerle diyaloga girmek zorundadır. Öyle ki, Tony Bennett *Formalism and Marxism* (Biçimcilik ve Marksizm) kitabında böyle bir gerekliliğin peşinden giderek, Marksist edebiyat kuramının

önünün açılabilmesi için biçimcilerin getirdiği yaklaşım biçimlerini anlamayı ve özümsemeyi gerekli bulur⁸.

Çalışmamız açısından biçimcilerin diğer bir önemi yine, yukarıda belirtilen mirasa ve gerekli diyaloga ilişkindir. Bakhtin ve Medvedev biçimcileri kıyasıya eleştirdikleri kitaplarını şu cümlelerle bitirirler.

Marksist bilim biçimcilere şükran duymalıdır, şükran duymalıdır çünkü Marksist bilimin temellerinin açıklığa kavuşturulduğu ve güçlendirildiği sürecin ciddi bir eleştiri nesnesidir kuramları. Her genç bilim -ki Marksist edebiyat incelemesi pek gençtir - iyi bir karşıtı güçsüz bir yandaştan daha değerli bulur. (1991:174)

Bakhtin ve Medvedev yukarıda anılan son cümlelerinden hemen önce biçimciliğin genelde üretici ve geliştirici bir rol oynadığını vurgularken, yalnızca sözde kalmıyorlardı. Pek çok eleştirmen, Bakhtin ve Çevresinin farklılıklara rağmen biçimcilerle soykütüksel (genealogical) bir bağlarının olduğunu (Steiner, 1995:14), bir anlamda onların takipçisi olduklarını (Titunik, 1996:191) belirtir. Todorov bir adım daha öteye giderek Bakhtin'in biçimcilerin biçimciliğini değil maddeciliklerini eleştirdiğini, Bakhtin'in onlardan daha biçimci olduğunu iddia eder (1987:73). Bakhtin ve çevresinin öyle ya da böyle biçimcilerle en azından ilk dönemlerinde yakın bir ilişki içinde olduklarını kabul etmemiz bu çalışma çerçevesinde üçüncü bir nokta açısından da önemlidir: Bakhtin'in artık bir çevreden bahsedemeyeceğimiz geç dönem çalışmaları ile karşılaştırma yapabilmeye şansı. Bakhtin yıllar sonra benzer konular hakkında yazdığı yazılarda biçimcilerin fikirlerine, bilinçli ya da bilinçsiz olarak daha yakın olacaktır.

Bakhtin ve Medvedev'in biçimcilere karşı geliştirdikleri temel eleştirilerden biri belirli bir kuramsal temele ve metodolojiye sahip olmayışlarıdır. Oysa, her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da araştırma belirli bir felsefi, kuramsal ve metodolojik temelden hareket etmelidir. 'Metot elbette nesneye uygun hale getirilecektir. Öte yandan belirli bir metot olmadan nesneye ilişkin belirli bir yaklaşım da olmayacaktır' (Bakhtin ve Medvedev, 1991:77). Bakhtin ve Medvedev, biçimcilerin metnin iç dinamiklerine yoğunlaşma ilkesine olumlu yaklaşırlarken, ileride başka bir düzeyde bir kez daha değinilecek olan soyutlama ilkelerine de bir o kadar karşı çıkarlar. Bu bağlamda:

Araştırma nesnesini yalıtılabilmek ve sınırlarını kurabilmek zorunludur, bu sınırlar öyle bir şekilde kurulmalıdır ki nesnenin diğer nesnelere olan hayati bağlarına zarar vermesin. Bu bağlar olmadan nesnenin kendisi anlaşılmasız hale gelir. Sınırların çizilmesi diyalektik ve esnek

olmalıdır. Bu işlem yalıtılmış nesnenin kaba ve dışsal verilerine dayandırılmaz (Bakhtin ve Medvedev, 1991:77).

Bu tür kuramsal ve metodolojik öncüllerden hareketle Bakhtin ve Medvedev kendi bakış açılarını Sosyolojik Yazınbilim (*Sociological Poetics*) olarak adlandırdılar (1991:30) ve edebiyatı kendine ait kuralları olan ideolojik alanlardan biri olarak tanımladıktan sonra sosyolojik yazınbilimin amacının 'edebi çalışmanın yalıtılarak, yapısının meydana çıkarılması, bu yapının olası biçimlerinin ve değişimlerinin tespit edilmesi ve öğelerinin ve işlevlerinin tanımlanması' olduğunu belirtirler (1991:33). Görüldüğü gibi amaç bakımından, yalnızca sanat eserinin kendisi düşünüldüğünde, biçimcilerle Bakhtin ve Medvedev'in ayrıldıkları noktalar sınırlıdır. Ancak, Bakhtin ve Medvedev sanat eserinin içinde varlık bulduğu alanın etkilerinin gözden kaçırılmamasının olanakları üzerinde önemle dururlar; bunun hem sanat eserinin dinamiklerinin açıklanmasında hem de dış dünyaya dair ipuçlarının da yine bu süreç içinde ortaya çıkarılması aşamasında gerekli olduğunu vurgularlar. Edebiyat eseriyle dış dünya arasında kurulmuş olan ve her iki alana karşı duyarlı ve kendi içinde esnek olan bu tür bir yaklaşım ister istemez edebiyat eserinin dışında kalan alana dair de yorumlar getirecektir. Edebiyat eserinden yola çıkarak dış dünyaya açılan yaklaşımlarında Bakhtin ve Medvedev'in ilk uğrak yeri ideoloji olacaktır. 1929 yılında yazılan Biçimci Metot'ta geliştirilen ideoloji yaklaşımı tüm kuram gibi etkileşim ve eylemi ön plana çıkarır. Bakhtin ve Medvedev'e göre ideoloji bizde değil bizim aramızda, etkileşimin içinde gerçekleşir⁹. Dış dünyadan tekrar edebiyat eserine döndüğünde, iki alan arasındaki geçişlilikte edebiyat eserinin ideolojiyle bağlantılı yönleri de görünür hale gelir. İdeoloji, aktif ve maddi olarak tanımlandığı zaman, sanat eserinin diğer ideolojik nesnelere farklı bir özelliği ortaya çıkar: Edebiyat, diğer alanların yansıtılmalarını ve kırılmalarını yansıtan ve kıran bir gerçeklik düzeyinde varolur. İdeoloji ile edebiyat eseri arasındaki ilişki incelendiğinde, edebiyat eserinde dış dünyadan getirilerek burada biçimlendirilen en önemli malzeme olan dil öne çıkar. Bir başka açıdan dilin kendisinin göstergesel olması ideolojiyi mümkün kılar; bu edebiyat eseri kadar dış dünya için de geçerlidir. Bir sonraki bölümde ayrıntısıyla inceleyeceğimiz Voloşinova dönersek:

Herhangi bir ideolojik ürün, herhangi fiziksel bir bedende, üretim aracında ya da tüketim ürününde olduğu gibi yalnızca gerçekliğin (doğal ya da toplumsal gerçekliğin) bir parçası olmakla kalmaz; fazladan olarak bu fenomenlerin tam tersine, kendi dışındaki başka bir gerçekliği yansıtır ve saptırır [kırır] (refract). (2001:48)

Özellikle biçimcilerin biraz da geçmişte üretilmiş olan edebiyat kuramlarına tepki olarak en uca götürdükleri, sanat eseri ve dış dünya arasında kurdukları kesin, aşılabilir bağılantısızlık göz önünde bulundurulduğunda ortaya konulan yeni bakış açısının farklılığı daha çarpıcı hale gelir. Biçimciler için sanat eseri kendine dönük bir olgudur. Anlaşılabilmesi için bundan önce kullanılmış olan psikolojik, felsefi ve toplumbilimsel açıklamalardan bağımsız bir yaklaşımın geliştirilmesi, sanat eserinin bireysel bilincin kıskacından ve olguculuğun dünyayı açıklama çabalarından kurtarılması gerekiyordu. Bu kurallar yalnızca sanat eserine yönelen eleştirmen için değil, sanat eserinin yaratıcısı için de geçerli gibidir. Sanat eserindeki anlam toplumsal gerçekliğe ilişkin değil, sanat eserinin kapalı dünyasında belirli bir işlevi, motivasyonu sağlamak için vardır. Bakhtin ve Medvedev'in belirttiği gibi sanat eserini biçimcilerin çizdiği yolla tanımlamak, sanat eserinin sahasından bireysel psikolojik bilinci silerken, ideolojik çevreyi ve sosyal ilişkileri de bir çırpıda yok sayıyor (1991:79; 145). Özellikle Boris Eyhenbaum'un 'Gogol'ün Paltosu Nasıl Yapıldı' makalesinde açıkça ortaya konan yaşam/sanat eseri ayrımı böyle bir kavramlaştırmanın tipik bir örneğidir. Eyhenbauma göre hikâyenin kuruluşu, sözcüklerin seçimi ve tüm bunların gelişimi neredeyse yazarından bile bağımsızdır. Eğer yazar, öykünün kuruluşunda bir rol oynuyorsa, sosyallikten tamamen uzak, bütünüyle hikâyenin dünyasına sadık kalan bir etkidir bu. Biçimcilere göre, "Bir sanat eserinde tek bir cümle bile yazarın kişisel duygularını yansıtmaz. O her zaman için kurgu ve oyundur" (Todorov, 1987:14). Hikâyeyi vareden, onu tematik bütünlüğe erdiren dizge, hikâyenin öğelerinin özel bir birleşimidir. Böylece, biçimcilerde 'anlam nesnellik uğruna feda edilir' (Bakhtin ve Medvedev, 1991:146).

'Gogol'ün Paltosu'nda karşımıza çıkan 'akılötesi sözcük' kavramı, biçimcilerin daha genel düzeyde yaptıkları ayrımın bir parçasıdır. Biçimcilerin ilk dönemlerinde kurguladıkları ve neredeyse tüm çalışmalarını gelip dayandırdıkları, şiir dili ve gündelik ya da pratik dil ayrımı. Eyhenbaum, "Biçimsel Yöntem in Kuramı'nda, akılötesi sözcük ile şiir dili arasındaki ilişkiyi Şklovski den şöyle aktarıyor:

Dilin söyleyiş özelliği kuşkusuz akılötesi bir sözcükten, hiçbir anlam belirtmeyen bir sözcükten tat alınması bakımından önemlidir. Belki de şiirin verdiği hazzın çoğu söyleyiş özelliğinde, ses olgularının uyumlu hareketinde yatar. (1995a:38)

Şiir dili, sanki bütünüyle iletişim işlevlerinden ayrılmış, kendine dönük bir dildir. Hani biraz yapısalcı bir edayla yaklaşacak olsak, diyebiliriz ki, edebiyatın ve bilhassa şiirin kendinden menkul kuralları ve bu kuralların

oluşturduğu bütünlük içinde ortaya çıkan bağımsız hayat alanı vardır. Oysa daha sonra yapısalcılığa kayan Roman Jakobson bu keskin ikiliği reddetmiştir (Steiner, 1995:23). Öte yandan bu farklılaştırmanın sonucu olarak gördükleri ve sanatın amacı olarak tanımladıkları nesnelere olduklarından farklı gösterme, yani yabancılaştırma tekniği özünde kabul edilebilir bir yaklaşımdır (Şklovski, 1995:76). Ancak sürekli olarak yazın alanının içinde kalmayı tercih eden ve bütün yazınsal olguları bu alanın kendi dizgesi içinden açıklamaya çalışmayı adeta bir fetiş haline getiren biçimciler bu ayrım üzerinde en azından ilk dönemleri boyunca özenle durmuşlar ve hatta bunu geliştirmişlerdir. Todorov *Literature and its Theorists* (Edebiyat ve Kuramcılar) adlı çalışmasında bu iki dil arasındaki ayrımı şöyle açıklıyor:

Akademik terimlerle, pratik dil çok yönden belirlenebilir (heterotelic). Öte yandan, şiirsel dil gerekçesini (ve tüm değerini) kendinde bulur; artık bir araç değil, başlı başına bir amaçtır. Yani şiirsel dil otonom veya kendinden belirlenmiştir (*autotelic*). (1987:12)

Bakhtin ve Medvedev, bu ayrımı yine geliştirmeye çalıştıkları sosyolojik yazın çerçevesinde eleştirirler. Onlara göre şiirsel dil kavramının kendisi bir ikilik üzerine kurulmuştur. Biçimciler bu kavramı tanımlamaya her giriştiklerinde şiirsel dilin ne olduğundan değil, ne olmadığından yola çıkarak bir yerlere varmaya çalışıyorlar (Bakhtin ve Medvedev, 1991:87). Biçimcilerin yaptığı bu ayrımdan, birbirinden bağımsız iki ayrı dil, iki ayrı yaşam alanı ortaya çıkıyor. Ayrı varlık nedenleri olan iki ayrı dünya. Dil ve edebiyatın kaynağı sorununa epistemoloji alanında cevap aramak yerine, biçimcilerde bu sorun ontolojik bir çözüme kavuşturuluyor. Bakhtin ve Medvedeve göre ise biz dilin şiirsel işlevlerinden bahsedebiliriz, ayrı bir şiir dilinden değil (1991:86). Onlara göre tıpkı türlerde olduğu gibi zamanın hakim edebiyat çevresidir şiirsel dili kuran. İdeolojik çevreyi gerçekten güçlü bir şekilde tartışma alanının içine sokan Bakhtin ve Çevresi bu noktada daha sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz sözce kavramını devreye sokarlar. Anlamı sürekli olarak edebiyat eserinin kuruluşunun dışına atan biçimcilerin aksine onlar, anlamın, içinde bulunduğu toplumsallık çerçevesinde yani sözcede aranması gerektiğini iddia eder: 'söz sözceye sözlüklerden değil, hayat-tan, sözceden sözceye geçer' (Bakhtin ve Medvedev, 1991:122).

Elden geldiğince araya girmemeye çalıştığımız bu diyalogda, Bakhtin ve Medvedev, Marksist bir edebiyat anlayışını metodolojisi ve kuramıyla oluşturmuş gibidirler. Biçimcilerin idealist denilebilecek bir tarzla ayırdığı iki dünyayı/iki gerçekliği bire indirerek, söz konusu ayrı alanlar arasındaki geçişkenliği araştırmaya çalışmışlardır. Bu geçişkenlik göz

önüne alındığında dil ve ideolojinin devreye girmesi kaçınılmaz bir duruma işaret eder. Bir başka deyişle, bu kitapla, bir başka anlayış üzerinden, onun yanlış ve eksiklerinden hareketle yalnızca edebiyat alanını tanımlayan, onu araştırarak metodu belirleyen ve bunların içinde yer aldığı ideoloji tanımını da içine alan bir anlayış geliştirilmekle kalınmayarak, bunların yanında, ileride üzerinde daha çok durulacak olan dil kuramına da giriş yapılmıştır.

Herkesi ve Her Şeyi Kapsayan Alan Olarak Dil ve

"Diyalojik İdeoloji"¹⁰ Anlayışı

Buraya kadar aktarılanlardan da anlaşılabilceği gibi Bakhtin ve çevresi, edebiyat alanının özgüllüğünü herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kabul etseler dahi, bu alanı sürekli olarak ideolojiye göndermelerde bulunarak yorumlamaya çalışırlar. Böyle bir yorum bu araştırmacıları ister istemez, ideolojilerin maddileştiği ve objektif olarak incelenebileceği yere, dilin alanına sürüklemiştir¹¹. Dil üstüne yaptıkları incelemelerin etkileri Bakhtin'in sonraki döneminde daha kesin ve net bir şekilde gözlenir. Bakhtin, gerek roman kuramı çerçevesinde ortaya koyduğu yaklaşımda, gerekse dilbilim üzerine yazdığı geç dönem yazılarında hep bu dönemde oluşturulmuş olan kavramlara ve onların açıklamalarına yer verir, onları geliştirir. Ancak bu dönemde Çevrenin dil üstüne söyledikleri de daha önce ortaya konan sosyolojik yazınbilim anlayışına bağlıdır. Özellikle Voloşinov'un çalışması dikkatle incelendiğinde dil üstüne yapılan çalışmaların, materyalist bir ideoloji anlayışının kurulmasıyla eşzamanlı yürütüldüğü görülür. Yani bir yandan dilbilimine katkıda bulunurken öte yandan, Eagleton'un deyişiyle, Voloşinov ilk göstergebilimsel ideoloji kuramını da ortaya koyuyordu (1996:270). Eagleton bir başka çalışmasında, Bakhtin ve Çevresinin post-yapısalcı nitelendirilmelerine göndermede bulunarak, onların ortaya koyduğu yaklaşımın postyapısalcıların sinirlendirecek derecede devrimci bir politika anlayışı olduğunu belirtir (1991:116). Bu yüzden burada bir yandan çevrenin dil konusunda neler söylediğine bakarken diğer taraftan geliştirilen ideoloji kuramı Marksist kuram çerçevesinde değerlendirilecektir..

Voloşinov'un Marksist bir dilbilim anlayışı geliştirmeye çalıştığı yapının büyük bölümü, tıpkı biçimcilerde olduğu gibi, belirli okullarla girilen tartışmaya ayrılmıştır. Voloşinov, Wilhelm von Humboldt ve Karl Vossler tarafından temsil edilen 'Bireyci Öznelcilik' ve başını Ferdinand de Saussure'ün çektiği 'Soyut Nesnelcilik' olarak ikiye ayırdığı dilbilimsel çalışmalarla girdiği tartışmalar üzerinden maddeci bir anlayışla yeni bir çözümlemeye girişmiştir.

'Bireyci Öznelti' okulun temel savı, dilin kaynağının 'bireysel psişe' olmasıdır (Voloşinov, 2001:97). Voloşinov, dilsel yaratıcılığın tüm kaynağını bireye ve onun bilincine yaslayan bu okulun karşısına, öznel olarak kabul edilegelen bilincin aslında nesnel olduğu savıyla çıkar. Bu iddianın arkasında ideolojinin yeni bir tanımı vardır. Bu tanıma göre yansız haldeyken sözcüğün hiçbir değeri yoktur. Sözcük anlam kazandığı anda bir değer kazanır; göstergeye dönüşür ve bir göndermede bulunur: 'Kendi dışındaki bir şeyleri temsil, tarif ya da ikame eder' (Voloşinov, 2001:48). Başka bir deyişle sözcük bu bağlamda ideolojiktir. 'Nerede bir gösterge varsa orada ideoloji de vardır. İdeolojik her şey göstergesel değere (*semiotic value*) sahiptir' (Voloşinov, 2001:49, Vurgular orjinal). Bu yeni tanıma göre bilinci ve ondan kaynaklanan sözcüğü bireye bağlayan, bunların bireyden kaynaklandığını savunan 'Bireyci Öznelti' okulun iddiaları temelden yanlıştır. Aslında burada Voloşinov'un yaptığı, psikolojinin bilince ait tüm değerlendirmelerini tersine çevirmektir: 'Psişe, kişinin organizmasına sızan bir toplumsal kendiliktir' (Voloşinov, 2001:88). Psişenin tüm malzemesi ona dışarıdan gelmektedir ve bu malzeme göstergelerden oluştuğu için ideolojiktir. 'İdeolojik gösterge, hem psişenin hem de ideolojinin ortak alanıdır: Maddi, sosyolojik ve anlamlı bir alan' (Voloşinov, 2001:79). Voloşinov'un yaptığı ters çevirme işlemi yalnızca dili ve ideolojiyi değil, dokunulması bir tabu haline gelmiş/getirilmiş olan bilinci de içine almaktadır. Marksist terminoloji çerçevesinde konuşacak olursak, üstyapının en marjinal ve dokunulmamış ögesi tüm bir alanla birlikte maddi bir zeminde tartışmaya açılmaktadır.

Kendi bilincindeki içeriklerin sahibi olarak birey, kendi düşüncelerinin yaratıcısı olarak birey, kendi düşüncelerinden ve duygularından sorumlu kişilik olarak birey; böyle bir birey katıksız sosyo-ideolojik bir fenomendir. Bundan dolayı "bireysel" psişenin gerçekliği en az ideoloji kadar toplumsaldır ve kişinin bireyselliğine, manevi haklarına ve imti-yazlarına ilişkin bilinç derecesi ideolojiktir, tarihseldir ve tamamen sos-yolojik etkenler tarafından koşullanmıştır. (Voloşinov, 2001:81)

Voloşinov burada dilin ve ideolojinin toplumsal olduğu konusunda ısrar etmek yerine kökten bir çözüme gitmiştir; aslına bakılırsa Marksizmin çok da yabancı olmadığı bir çözümdür bu: Birey toplumsaldır, öyleyse bilinci de toplumsal olacaktır. Ancak Voloşinov burada bu toplumsallığın kaynağını vermekte ve bireyin kuruluşunda dilin ve ideolojinin önemine dikkat çekmektedir.

Voloşinov'un karşısına aldığı ve 'Soyut Nesnelci' olarak adlandırdığı

ikinci okulsal yukanda belirtildiği gibi Saussure ün dilbilim konusundaki görüşlerine dayanıyordu. Dili analitik olarak üç boyuta ayıran Saussure, dil yetisi-söz (*langage*) ve bireysel sözcelem edimini (*parole*) dilbilim incelemesinin alanının dışında bırakarak, kuramını bir biçimler sistemi olarak dil (*langue*) üzerine kurmuştur (Voloşinov, 2001:112-13). Saussure ün temel inceleme nesnesi bir uzlaşım sistemi olarak dildir. Özneci eğilimin tam aksi yönünde bu bakış açısı dilin alanından tüm bireysel etkiyi siler; bunun yerine sesbilgisi ve dilbilgisini koyar. Voloşinov bu kuramı şöyle değerlendirir: 'Dil, bireyin karşısında, bireyin kabul etmekten başka bir şey yapamayacağı, ihlal edilemez, tartışılmaz bir kural olarak durur' (2001:104). Voloşinov, Saussure ün bireyi ve bireysel konuşmayı kuramından çıkarmasına öznecilerin bulunduğu saftan karşı çıkmaz. Eleştirisinin altında yine söz, gösterge ve ideoloji kavramları yatmaktadır. Saussure, biçimcilerin sanat eserinden bireyi çıkartarak ideolojiyi de görüş alanının dışında bırakmalarının benzerini dil alanında yapmaktadır. Saussure ün dil anlayışında 'Birey bu sistemi olduğu haliyle kabul etmeli ve özümsemelidir; bu sistemde değerlendirici, ideolojik ayrımlara yer yoktur: Bir şeylerin daha iyi, kötü, güzel, çirkin, vb. olup olmadığı gibi' (Voloşino, 2001:105). Oysa der Voloşinov;

Gerçekte bizler hiçbir zaman sözcükler söylemeyiz ya da sözcükleri işitmeyiz; yalnızca neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü, neyin önemli neyin önemsiz, neyin hoş neyin nahış olduğunu, vb söyler ve işitiriz. *Sözcükler her zaman davranış ya da ideolojiden türeyen içerik ve anlamla doludur.* (2001:125. Özgün vurgular)

Özneciler dili bireysel bilinçle sınırlayarak dışarıda bırakırken, Saussure yaptığı soyutlamayla bireysel etkileşim alanında gerçekleşen anlamı, dolayısıyla göstergeyi, dolayısıyla da ideolojiyi bir kenara bırakmaktadır. Burada Voloşinov ideolojiyi ve dili anlamada etkili olabilecek önemli bir kavramı da devreye sokmaktadır aynı zamanda: Etkileşim¹². Gösterge yalnızca etkileşimin olduğu yerde vardır. Anlamdan ve anlamın oluştuğu bağlamdan kopartılamaz olan gösterge yalnızca bu dolaşım ağının içinde varolabilir. Göstergenin varlığı bireyler arasında gerçekleşen iletişimin maddileşmesinden başka bir şey değildir (Voloşinov, 2001:53). Her iki okula birden yanıt oluşturan şu sözler Voloşinov'un etkileşim konusundaki vurgusunun bir göstergesidir: 'Dil tam olarak burada, somut dilsel iletişimde hayat kazanır ve tarihsel olarak evrimleşir; dil biçimlerinin oluşturduğu soyut dilsel sistemde değil, konuşucuların bireysel psişelerinde de değil.' (2001:160).

Voloşinov'un amacı bu iki okul arasında bir orta yol, uzlaşım sağlamak değildir. Aksine onun belirli öncülleri vardır ve bu öncüllerden hareketle

onları eleştirmeye yönelmiştir. Bu öncüllerse diyalektik materyalist kuram ve kavramlar üzerine kurulmuştur. 'Toplumun gerçek diyalektik üretilme süreci ... altyapıdan başlayarak ortaya çıkan ve üstyapılarda tamamlanan bir süreçtir' (2001:59). Voloşinov, o güne kadar altyapı/üstyapı ayrımında ikincil düzeyde bir gerçeklik olarak ele alınmış bir alanın da en az diğeri kadar gerçekliğe sahip olduğunu, dolayısıyla da maddeci bir anlayışla incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu gereklilikten hareketle dile ve ideolojiye yani üstyapının incelenmesine yönelmiştir. Ekonomi ne kadar gerçekse ideoloji de o kadar gerçektir. İdeolojinin maddileştiği ve incelenebileceği alan olan

[d]ilin gerçek üretim süreci şu düzeni izler: *Toplumsal ilişki üretilir (kökü altyapıdadır); bu ilişkide dilsel iletişim ve etkileşim üretilir; ve etkileşim içinde söz edimi biçimleri üretilir; son olarak, üretim süreci dil biçimlerinin değişiminde yansımaları bulur.* (Voloşinov, 2001:160-161. Özgün vurgular.)

Çevrenin Marksist kuram çerçevesinde ideolojiye yaklaşım açısından getirdiği yenilikler kısaca böyle özetlenebilir, ancak dil konusunda Voloşinov ve Bakhtin'in katkıları bununla sınırlı değildir.

Yukarıda aktarmaya çalıştığım tanımlamalarla, Çevrenin, temelde Ferdinand de Saussure'ün yapmış olduğu dil (langue) ve konuşma (parole) ayrımını bir kenara bıraktığını görürüz. Saussure'ün terimleriyle konuşulacak olunursa, Saussure'ün aksine, araştırma nesnesinin seçimi dil den değil konuşma dan yana kullanılmıştır. Voloşinov, Marksizmin dil alanında çalışması gereken konuların sözlü iletişimin biçimleri ve tip-leri olması gerektiğini vurgular (2001:63) ve Saussure'ün ikiliğine karşıt olarak bir dizi metodolojik öncül sıralar. Buna göre ideoloji göstergenin maddiliğinden ayrılamaz. Gösterge ise toplumsal etkileşimin biçimlerinin somutluğundan ayrılamaz. Son olarak iletişim ve iletişimin biçimleri maddi temelden ayrılamaz (2001:64). İlk bakışta soyut gözükken bu öncüller, üzerlerinde çalışıldıkça somutluk kazanırlar ve varolan kuramsal dil kurgusundan farklı bir yerde, yeniden kurulmakta olan dil dünyasının ipuçlarını verirler.

Galın Tihanova göre, Bakhtin ve Çevresi 'dili ve dilin üretimini iki yönlü bir güç ile donatmış gözüküyorlar. Dil ve dilin üretimi gerçekliğin hem nesnel bir biçimde yansıtılmasını hem de toplumsal ve sınıfsal belirlemeli öznel bir kınılmasını üretirler' (1998:612). Bu tür öncüllerden hareketle oluşturulan dil kuramında anlam, birincil derecede önem kazanır. Dil varolanı yansıtmakla kalmaz onu aynı zamanda kırar. Tek başına sözcük yansız bir haldedir. Ona yüklenen anlamlar sayesinde

dünyanın tüm değişimleri üzerine kazanır. Sözün anlamı, tamamıyla içinde yer aldığı bağlama bağlıdır ve bu bağlamların arkasında toplumsal sınıfların parçalanmışlığı durmaktadır.

İnsan davranışındaki ideolojik iletişim konusunda her dönemin ve her toplumsal grubun kendine özgü bir söylem biçimleri repertuarı dün vardı bugün de var. Birbiriyle akraba (cognate) biçimlerin, yani davranış düzeyinin her birinin kendine özgü konular kümesi vardır. (Voloşinov, 2001:63)

Böylece, Voloşinov'un yaklaşımında dilin alanı sınıf mücadelesinin de sürdüğü alan haline gelir. Dil, yansıtma ve kırma işlevlerini yerine getiren ve tüm ideolojik söylemleri emen bir amalgam gibi tasarlanmıştır. Böylece yukarıda muğlak kaldığını düşündüğümüz maddilik anlam kazanır: Gündelik dünya ve gündelik konuşmadır söz konusu olan. Bakhtin'in daha sonraki dönemde üzerinde daha ayrıntılı olarak çalışacağı, anlamın taşıyıcısı ve dilbilimin temel birimi olarak gösterdiği sözce kavramı Voloşinov'da da geliştirilmemiş haliyle vardır. Voloşinov'un geliştirdiği biçimiyle, 'Poetik kuruluşların temel dilsel bileşenleri dilbilim analizinin birimleri [sesbirim (*phoneme*), biçimbirim (*morpheme*), dizim (*syntagma*)] olamaz ve değildir; sözün-sözcelemlerin gerçek birimleri olmaları gerekir ve öyledirler' (Titunik, 2001:280-81). Bakhtin, 'The Problem of Speech Genres' (Konuşma Türleri Sorunu) gibi geç dönem yazılarında, Voloşinov'un çalışmasında gözlenen Marksist terminolojiyi bir kenara bıraksa da konu üzerinde düşünmeye ve biraz daha derinlere inmeye devam etmiştir.

'Konuşma Türleri' makalesinde Bakhtin sözceyi dilin temel birimi olarak tanımlamaya devam ederken, kurduğu ilişkiler bağlamında Saussure'ün yaptığı dil/konuşma ayrımına yaklaşırken, diğer taraftan dil/okur/yazar ilişkisi üzerine de düşünmeye başlamıştır. Sözce tamamen bireyin etkin olduğu, onun belirli bir düşünceyi dillendirme, başka bir düşünceye cevap verme, bir durum bildirme için kullandığı dil birimi olarak tasarlanmıştır. Konuşma ancak ve ancak birinin başlangıcının diğerinin sonu olduğu sözce zincirlerinin içinde gerçekleşebilir. Burada özneye ve onun karşısında bulunan (ki bu fiziki bir karşıda bulunma hali olmak zorunda değildir) ötekine aktif roller biçilmiştir¹³. Hiçbir yere ve hiçbir kimseye işaret etmeyen, kendi başlarına bir anlamları olmayan ve hiç kimseye ait olmayan sözcük ve cümlenin yerine (Bakhtin, 1986a: 99), onlara hayat ve anlam vererek onların sahibi olan ben ve ötekiyle, aktif insanlarla karşılaşırız. Bu noktada, anlamın oluşması sürecinde devreye konan diyalojizm kavramı hem kuram açısından önemli bir yapılandırıcı olarak anlamı ve sözceyi birbirine bağlar, hem de bu çalış-

mada önemle üzerinde durduğumuz Bakhtin-Medvedev-Voloşinov sürekliliğini gösterir¹⁴. Gerek Bakhtin gerek Voloşinov birbirinden yıllar sonra yapılmış çalışmalarında inatla bu kavramı vurgularlar. Voloşinov'a göre: '*Herhangi bir hakiki anlama, doğası gereği diyalojiktir ... Anlam konuşucu ile dinleyici arasında tikel bir ses kompleksi malzemesi yoluyla üretilen etkileşim sonucudur*' (2001:170. Özgün vurgular).

Bakhtin, Voloşinov'dan ayrı olarak konunun üzerinde çalışmaya devam ettiği süre içinde yalnızca diyalojizm konusunda değil tüm dil kuramı bağlamında yeni bir takım sonuçlara varır. Sözce kavramı bağlamında o kadar ileriye gider ki, ona göre 'Konuşmayı öğrenmek, sözceyi kurmayı öğrenmek demektir' (Bakhtin, 1986a:78). Ancak Bakhtin'in sözcüğü tamamen dışladığını düşünmemek gerekiyor. David K. Danow'un yorumuna göre Bakhtin de cümle dilin birimiyken sözce konuşmaya dayalı iletişimin (speech communication) temelidir (1991:13). Ve yine Bakhtin'e göre '*sözcenin konuşma topluluğunun (speech communion) gerçek bir birimi olarak incelenmesi dil birimlerinin -sözcükler ve cümleler- doğasının (bir dizge olarak) daha doğru olarak anlaşılmasını da olanaklı kılacaktır*' (Bakhtin, 1986a:67. Özgün vurgular). Sözcüler kuruluşları sırasında tek bir sözcüğe, bir cümleye ya da birden fazlasına ihtiyaç duyabilirler. Bunun nasıl planlanacağı *konuşma türüne (speech genre)* bağlıdır¹⁵. Konuşma türleri görece kalıcı sözce modellerinin bir araya gelerek kurdukları bütünlüklü biçimlerdir (Bakhtin, 1986a:78). Aşağı yukarı şöyle bir şema çıkıyor karşımıza: Belirli bir özneye ait olan, sözcüklerden ve cümlelerden kurulan sözce grupları ve bunun üstünde yer alan, sözcük ve cümle seçimlerinin belirlenmesinde etkili olan konuşma türleri. Konuşma türleri yaşamın değişik alanları dolayısıyla çok çeşitli ve heterojendirler. Ancak türler konusunda ilerlemeden, sözce/tür ve konuşma/dil ayrımı üzerinde biraz daha durulması gerekiyor.

Voloşinov yorumcuları, sözce ile konuşmayı aynıymış gibi gösterirken, örneğin 'Çevirmenin Girişi' bölümünde Ladislav Matekja ve I.R. Titunik de olduğu gibi (2001:22), Bakhtin bu kavramların bu şekilde kuruluyor oluşuna karşı çıkar. Her şeyden önce Bakhtin sözceyi, Saussure ün konuşmayı algıladığı gibi dil biçimlerinin özgür bir bileşimi gibi görmez. Böyle olduğu için de dil dizgesinin tam karşısına yerleştirilemeyeceğini savunur (1986a:81). İki kuramdan alınarak karşı karşıya getirilenler farklı bağlamlara dayandırıldıkları için aynı düzlemde bir benzerlik kurulmuş olmuyor çünkü. Ancak Bakhtin, konuşma türleri kavramını getirerek dilin kısıtlayıcı yapısından ve kurallarından kurtardığı sözceyi, başka bir şekilde diğer bir yapıyla karşı karşıya getiriyor. Çünkü tıpkı konuşma/dil de olduğu gibi sözce bireyselken, tür gayri şahsidir¹⁶. Bu durumda ya Bakhtin'in tamamen dilin dışında kurmuş olduğu bir düzen-

leyimden bahsedeceğiz (ki bu da Saussure ün modelinin bir başka düzlemde kurulmuş halidir) ya da dilin alanı içinde kalıyorsa Saussure e haksızlık yapmış olduğunu söyleyeceğiz. Bize birinci yorum daha doğru gibi geliyor. Saussure ün dil kuramından yola çıkarak anlatılanları çözümlenmeye başlamak yerine, bembeyaz bir yeni sayfanın üzerinde anlatılanları yeniden kurmak daha doğru olacaktır. Sözdizimsel öğeler üstüne kurulu Bakhtin ve Çevresinin kuramı ile Saussure ve klasik dilbilim kuramlarının sesbilgisel ve biçimbilgisel yaklaşımları burada karşılaştırılmaz (*incommensurable*) bir durumda karşı karşıya geliyorlar.

Tekrar Bakhtin in çözümlenmelerine geri döndüğümüzde, onun konuşma türlerini de ikiye ayırdığını görüyoruz: Temel (basit) konuşma türleri (*primary-simple-speech genres*) ve ikincil (kompleks) konuşma türleri (*secondary-complex-speech genres*) (1986a:61). Birinciler gündelik dilin içinde yer alan ve burada kurulan türler ki, Bakhtin bunların doğasının anlaşılmasının sözceye ilişkin daha çok araştırma yapılmasıyla mümkün olabileceğini söyleyerek, bu konuya tam bir açıklık getirmeden ikincil konuşma türlerine geçer. İkincil tür, birincil türlerin emilmesiyle ortaya çıkan edebi, bilimsel, sosyopolitik iletişime ait türleri içinde barındırıyor (Bakhtin, 1986a:62). Örneğin roman ikincil tür bir sözcüdür. Temel türler ikincil türe geçerken, çeşitli değişimler geçiriyor ve gerçeklikle ve ötekinin gerçek sözceleriyle varolan doğrudan ilişkisini kaybediyorlar. Türler arasında yapılan bu ayrımın yıllar önce Medvedev ile birlikte karşı çıkmış oldukları şiirsel dil/gündelik dil ayrımına benzediğinin Bakhtin ne kadar farkındaydı bilemiyoruz. En azından yaşamının son dönemlerinde dahi bu ayrımın üzerinde önemle durduğunu biliyoruz (Bakhtin, 1986b:169). Edebiyat açısından tüm bu analizlerin öneminin ya da en azından ilişkisinin ne olabileceği biçimcilere karşı çıkış noktaları ile dilbilimi alanında söylediklerinin kesişiminde bulunabilir.

Her dönem, her edebi eğilim ve edebi-sanatsal biçem, belirli bir dönemin ya da eğilimin içinde yer alan her edebi tür, edebi çalışmanın kendine ait kavramlarıyla gönderimde bulunduğu okuyucuya, dinleyiciye, kamuya veya insanlara ait belirli bir duyumsama ve anlamayla belirlenir. (Bakhtin, 1986a:98)

Böylece edebiyat ve dil toplumsallıktan kopartılmadan ve ancak alanların kendilerine ait dinamikleri dışlanmadan, bu alanlara ait kavramlar oluşturularak yeni bir kuram oluşturulmaya çalışılıyor¹⁷. Bu kuramın içinde her metin yine bir sözce olarak algılanır (Bakhtin, 2001:336). Geç dönem Bakhtin in ortaya koydukları geçmişte yapılanlarla karşılaştırıldığında, eksikliği sezilen en önemli öğelerin Marksist terimler olduğu gözleniyor. Sınıfın, ideolojinin, çatışmanın yerini gruplar ve öteki ile kuru-

lan diyalojik ilişkiler almıştır. Ancak kuramsal anlamda, özellikle etkileşim söz konusu olduğunda bir süreklilikten de söz edilebilir.

Bu bölümü toparlamaya çalışırsak, gerek Voloşinov gerekse Bakhtin dili klasik dil kuramlarından bambaşka bir alanda kurmaya çalışıyorlar. Bunu yaparken Saussure ile kurdukları karşıtlık kimi zaman kafa karışıklığına yol açsa da, onlar kendi kategorilerini sesbilgisel (*phonetic*) ve biçimbilimsel (*morphological*) öğeler üzerine oturtmuyorlar. Dilde anlamın oluşumunu içindeki öğelerin karşıtlığından çıkararak toplumsallık içinde gerçekleşen diyalojizmde ve diyalogda aramaya çalışıyorlar. Yani sözdizimsel öğelere diğerleri üzerinde üstünlük veriyorlar. Bu tutumun sosyolojik yazınbilim anlayışıyla tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede yeni bir soyutlama olarak ele alınabilecek sözce ve anlamdan farklı olan tema yalnızca dilsel biçimlerle -sözcükler, biçimbilimsel ve hatta sözdizimsel yapılarla- değil etkileşimin ve konuşmanın içinde yer aldığı duruma ait dil dışı (*extraverbal*) etkenlerle de belirlenir (Voloşinov, 2001:165-67). Voloşinov çalışmasında Saussure'ün konuşmanın alanını tamamen bireysel ve özgürlüğe dayalı olarak kurmasının karşısına sözceyi belirleyen konuşma biçimlerini koyar. Bakhtin'in sonraki çalışmalarında konuşma biçimlerinin yerini, konuşma türleri kavramı alacaktır. Sonuç olarak belirli bir devamlılık içinde dil, üstyapıya ait bir alan olarak kurgulanmaktan çıkartılarak, üstyapısal fonksiyonların yerine getirildiği bir alan olarak tasarlanır (Tihanov, 1998:606-7). Tihanov'un bu yorumunun altında dilin ideolojiyi değil ideolojileri barındırdığı düşüncesi yatıyor. Dil her tür ideolojinin içinde barındığı, ideolojilerin kendi aralarında çarpıştıkları, değişimlere uğradıkları bir alan olduğu için böyle bir yoruma gidiliyor. Buna göre tüm sınıflar için ayrı ayrı diller yoktur; tümü aynı dilin içinde varolur. Çelişkiler ve farklılaşmalar anlamları çerçevesinde, yani klasik dilbilimin kavramsal araçlarıyla yakalanamayacak bir yerde gerçekleşir. Sonuç olarak bunlar, anlamın karşılıklı etkileşimden geçerek gerçekleştiği sözce ve bunun üstünde yer alan, dilin içinde daha genel düzeydeki farklılaşmayı yakalamaya çalışan konuşma türleri bu tür oluşumları ortaya çıkarmak için kurulmuş kavramsal şemalardır.

Sonuç

Bu çalışmanın sınırları dahilinde Bakhtin ve çevresinin Biçimci Metod ile başlayan ve 'Konuşma Türleri' ile devam eden kuramsal analizlerinin tutarlı bir bütünlük oluşturduğu söylenebilir. Bu durumda, sanki, Todorov tarafından yapılmış dönemlemeye sadık kalıyor gibi gözükebiliriz. Tek bir farkla ki biz Medvedev-Voloşinov-Bakhtin çizgisinin bir sürekliliği

olduğunun hesaba katılmasını şart koşuyoruz. Bakhtin ve Çevresi nin bu çalışmada kaynakçasının belirlediği çerçeve içinde, yapılacak olan edebiyat eleştirilerinde kullanılabilir olacak yoğun bir külliyat bıraktıklarını düşünüyoruz. Bakhtin ve çevresinin yer yer edebiyatı aşarak sosyolojiye, felsefeye ve siyaset bilimine açılımlar getiren, klasik Marksist sanat/edebiyat anlayışının ötesinde ve pek çok disiplinle biraradalığa dayalı yaklaşımları Marksist kuramın şemsiyesi altındaki yerlerini belirgin kılıyor.

Peter Hitchcock, 'Bakhtin/Bakhtin ' makalesinde, Bakhtin i yorumlamaya çalışanların sorması gereken meşru sorunun 'Bakhtin kimdir?' değil 'kimin Bakhtini?' olması gerektiğini söyler (1998:516). Yazının başında Bakhtin ve Çevresi konusunda yürütülen tartışmalara uzun uzadıya değinmiştik. Yazı boyunca ele aldığımız ve üzerine eğildiğimiz çalışmalar daha çok Çevrenin, Bakhtinle birlikte yaptıkları söylenenlerden oluşuyordu. Geç dönem Bakhtin i bir an için bunlardan uzakta tuttuğumuzu düşündüğümüzde, epeyce parçalı gözükken Marksist edebiyat eleştirisi yazını içinde bu çevreye önemli bir yer ayırmanın hiç de yanlış olmayacağı söylenebilir. Kaldı ki yazı boyunca belirtilmeye çalışıldığı gibi geç dönem Bakhtin devreye girdiğinde bile, kavramların tarihselliği ve sürekliliği bağlamında uçurum yaratabilecek mesafeler ortaya çıkmamaktadır. Belki de bu yüzdendir ki Terry Eagleton, Theodor Adorno ve Walter Benjamin ile birlikte Bakhtin i de 'Marksizmin ortaya çıkardığı en yaratıcı ve özgün üç kültür kuramcısı' arasında saymaktadır (1990:68). Yirminci yüzyıl, Marksist edebiyat kuramları düşünüldüğünde verimli bir yüzyıl olarak değerlendirilebilir. Eagleton'un Bakhtin ile beraber saydığı iki ismin yanına biz Rusya da yüzyılın başında gerçekleşen devrimden sonra ortaya konan resmi edebiyat anlayışının dışında kalmış Bertolt Brecht, Ernst Bloch, György Lukács, Lucien Goldmann gibi pek çok ismi ekleyebiliriz. Her bir isim Marksist kuramın içinde kendilerine uygun yerler yaratmışlardır.

Marksist edebiyat anlayışı özellikle 1930 dan sonra resmi bir düzenleme ile birlikte anılagelmiş ve burada gerçekleştirilebilecek ilerlemeler yerlerini donukluğa ve klasik sanat anlayışının değişik bir versiyonuna bırakmıştır. Bakhtin ve Çevresinin, dönemin hakim bilim ve edebiyat ortamından uzaklaştırılmaları da aynı süreç içinde gerçekleşmiştir. Kemikleşmiş klasik anlayışa göre edebiyat eseri otomatik olarak egemen ideolojiyi yansıtır; böylece işlevi egemen sınıfın çıkarlarını dile getirmekle sınırlanır (Elbette ki 'devrimci sanat'ta tüm bu süreç tersine döner) ¹⁸. Bu tür bir ideoloji kavramsallaştırmasıyla Bakhtin ve Çevresinin yapmış olduğu tanımlama arasındaki fark açıktır. Çalışmanın içinde daha önce belirttiği gibi altyapı ile üstyapı arasındaki ilişki, Bakhtin ve Çevresi

için bu kadar kaba ve bire bir nedensellik kurulabilecek bir ikilik değildir; kaldı ki edebiyat eserine buradan yola çıkılarak görevler ve işlevler yüklenebilsin. Bakhtin ve Çevresi dili ve ideolojiyi sınıf mücadelesinin sürdürüldüğü bir alan olarak tasarlayarak bu alana dair çok daha diyalektik bir anlayış ortaya koyarlar. Sözce, konuşma türleri, diyalojizm, vb gibi kavramlarla burada sürdürülegelen mücadelenin ve parçalanmışlığın yakalanması sağlanabilir ve bunun yanında edebiyat alanına bunların nasıl yansıdığı gözlenebilir. Kısaca, Bakhtin ve Çevresinin ortaya koymuş olduğu yaklaşım bize, estetize etmeden hem edebiyatı hem de edebiyatı kuran dili anlama ve ikisi arasında varolan bağları görebilme şansını veriyor. Bu anlamda, Vitalii Makhlinin de belirttiği gibi, Bakhtin çalışmalarında yaşandığı söylenen bir kriz olmadığını, olmaması gerektiğini düşünüyoruz (1998:773). Birden fazla Bakhtin yorumu olduğu doğrudur. Ancak biz bu farklı yorumlar içinden 'üçüncü bir Bakhtin' (Makhlin, 1998:773) çıkartmak yerine bu çevre tarafından oluşturulan kavramları nerede ve nasıl kullanabiliriz diye düşünmek durumundayız.

Notlar

- 1) Okumakta olduğunuz yazı 1998 yılında yazılan bir çalışmanın gözden geçirilmiş halidir. Bu süre zarfında metinde de belirttiğim gibi Bakhtin ve Voloşinov'dan çeviriler yapıldı. Alıntılarda, mümkün olduğunca yapılan bu çevirileri kullanmayı uygun buldum. Türkçeye çevirilmemiş olan alıntılarda çeviriler bana aittir. Yaptıkları önerilerle metnin son halini almasında büyük yardımları dokunan Praksis Yayın Kurulu'na teşekkür ederim.
- 2) *Biçimci Metot*'un ilk basımında yazar olarak yalnızca Medvedev görünürken, İngilizce basımında yazar M. M. Bakhtin/P.N. Medvedev olarak verilmiştir. Kitabın "Giriş" bölümünde bunun Bakhtin'in katkıları göz önünde bulundurularak yapıldığı belirtilmektedir.
- 3) Yazar sorunu konusunda daha fazla bilgi almak isteyenler Türkçe'ye de çevrilenler dahil olmak üzere Bakhtin ve Çevresi ile ilgili her hangi bir kitabın "giriş" bölümüne bakabilir.
- 4) Bu tür yorumun en iyi örneği Voloşinov'un *Marksizm ve Dil Felsefesi* kitabının Türkçe çevirisine eklenen "Fransızca Basıma Sunuş"ta görülebilir.
- 5) Bu dönemlendirmenin makul ve kabul edilebilir olduğu söylenebilir. Bakhtin'in heterodoks anlayışına, konu seçimine ve yazımına uygun düşünüyor; ancak araya kesin sınırlar koymamak ve dönemleri ideolojik olarak

birbirinden yalıtılmamak şartıyla.

6) Burada "sapma" kavramı belki biraz aşırı olarak görülebilir. Ancak, Bakhtin'in kuramsal kaynakları ve yapmış olduğu çalışmaların konu yelpazesinin genişliği böyle bir yoruma açık kapı bırakmaktadır.

7) Bu konu üzerinde ileride ayrıntılı olarak duracağız.

8) Adı geçen çalışmanın tamamına serpiştirilmiş bu düşünce en belirgin olarak 5. Bölümde ("Marxism versus Aesthetics") kendini gösteriyor.

9) Bir sonraki bölümde yer alan Voloşinov'un tanımıyla karşılaştırılabilir.

10) Bu kullanım Michael Gardiner'a aittir (1992:59).

11) İdeolojiyi hayatın hemen her alanında ve anında aramak, bulmak mümkün. Bedenden, giyinme tarzlarına, yeme biçimlerine, oturma ve kalkmaya kadar her türlü eylemde/eylemsizlikte ideoloji kendini gösterir. Burada dilin ön plana çıkartılmasında bir "fetişizm"den çok idolojinin en açık şekillerinin burada, bu alanda boyvermesini kastediyorum. Başka bir deyişle ideolojinin en işlek caddesi dildir ve ara sokaklara kıyasla burada yapılacak gözlemler çok daha verimli sonuçları beraberinde getirecektir.

12) Burada Voloşinov'un kullandığı "etkileşim", "dilsel etkileşim" kavramıyla, Bakhtin'in öne çıkardığı "diyalojizm" kavramı arasında birebir olmasa da bir benzerlik vardır. Çevre ve Bakhtin arasında kurulabilecek süreklilikler bu tür benzerliklere dayanmaktadır.

13) Burada kullanılan "öteki" kavramıyla genel olarak yazında geçen soyut, metafizik özne değil tam anlamıyla somut bireyler kastedilmektedir.

14) Bkz. Etkileşim.

15) David McNally makalesinde bir sekreteri ele alarak verdiği örnekle hem konuşma türleri kavramını daha somut hale getiriyor hem de dilin sınıf ilişkilerini nasıl içerdiğini gösteriyor. Bu örneğe göre, bir sekreter patronuyla aynı, iş arkadaşlarıyla aynı ve katıldığı sendika toplantısında aynı bir dil kullanacaktır. Burada, her bir dil sınıfsal alandaki aynı bir ana ve ilişkiye tekabül edecektir (1997: 30-31).

16) Bu gayri şahsilik, Bakhtin açıkça belirtmese de, eğer bir sürekliliği kabul edersek, gruplara, çeşitli örgütlenmelere ve sosyal sınıflara tekabül eder.

17) Burada da Medvedev ile Bakhtin'in çalışmaları arasındaki benzerliğe süreklilik açısından bakılabilir.

18) Öte yandan, Bakhtin ve Çevresi'nin ortaya koyduğu toplumbilimsel edebiyat anlayışı ile Georgi Plehanov ve Anatoli Lunaçarski'nin hedefledikleri eleştiri anlayışı arasında uçurumların söz konusu olmadığını da belirtmek gerek. Her iki isim de eserlerinde bu kavrama yer vermişlerdir (Bkz.

Lunaçarski, 1993: 39; Plehanov, 1999: 115-17). Bakhtin ve Çevresi'nin çalışmalarına bu eserleri de hesaba katarak baktığımızda, onların sosyalist edebiyat eleştirisine beklenen işi yaptıklarını dahi söyleyebiliriz.

Kaynakça

Bakhtin, M. (1990) *The Dialogical Imagination*, çev. Caryl Emerson ve Michael Holquist, Michael Holquist (der.), Austin: University of Texas Press.

---- (1993) *The Problems of Dostoevsky's Poetics*, Caryl Emerson (çev. ve der.), Minneapolis: University of Minnesota Press.

---- (1986) *Speech Genres and Other Late Essays*, çev. Vern McGee, Caryl Emerson ve Michael Holquist (der.), Austin: University of Texas Press.

---- (1986a) "The Problem of Speech Genres", çev. Vern McGee, Caryl Emerson ve Michael Holquist (der.) *Speech Genres and Other Late Essays* içinde, Austin: University of Texas Press, 60-102.

---- (2001). "Dilbilim, Filoloji ve Beşeri Bilimlerde Metin Sorunu: Bir Felsefi Analiz Deneyi", çev. Cem Soydemir, *Karnavaldan Romana* içinde, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 334-36.

---- (1986b) "Toward a Methodology for the Human Sciences", çev. Vern McGee. Caryl Emerson ve Michael Holquist (der.), *Speech Genres and Other Late Essays* içinde, Austin: University of Texas Press, 159-72.

Bakhtin, M.M., P.N. Medvedev. (1991) *The Formal Method in Literary Scholarship: A Critical Introduction to Sociological Poetics*, çev. Albert J. Wehrle, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Bennett, T. (1989) *Formalism and Marxism*, London: Routledge.

Brandist, C. (1996) "Gramsci, Bakhtin and the Semiotics of Hegemony", *New Left Review* (216), 94-109.

---- (1998) "The Bakhtin Circle", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.utm.edu/research/iep/b/bakhtin.htm>

Clark, K. ve M. Holquist. (1984) *Mikhail Bakhtin*, Cambridge: Harvard University Press.

Cohen, T. (1996) "The Ideology of Dialogue: The Bakhtin/De Man (Dis)Connection", *Cultural Critique* (Spring), 41-86.

Danow, D. K. (1991) *The Thought of Mikhail Bakhtin*, Hong Kong: Macmillan.

Eagleton, T. (1990) *The Significance of Theory*, Oxford: Basil Blackwell.

- (1996) *İdeoloji*, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (1991) *Wittgenstein's Friends, Against the Grain* içinde, London: Verso, 99-130. [Türkçesi: (1990) "Wittgenstein'in Dostları(1)", Çev. Tuncay Birkan, *Birikim*, Sayı.19, s.46-51; (1990) Wittgenstein'in Dostları(2), Çev. Tuncay Birkan, *Birikim*, Sayı.20, s.49-60.]
- Emerson, C. ve G. S. Morson. (1989) *Rethinking Bakhtin*, Evenston: Northwestern University Press.
- Eyhenbaum, B. (1995a) "Biçimsel Yöntem'in Kuramı", Tzetvan Todorov (der), çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri* içinde, İstanbul: YKY, 31-65.
- (1995b) "Gogol'ün 'Paltosu' Nasıl Yapıldı", Tzetvan Todorov (der), çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri* içinde, İstanbul: YKY, 183-200.
- Gardiner, M. (1992) *The Dialogics of Critique*, London: Routledge.
- Hitchcock, P. (1998) "Introduction: Bakhtin/Bakhtin", *The South Atlantic Quarterly*, 3-4 (Summer/Fall), 511-35.
- Lunaçarski, A. (1993) *Sosyalizm ve Edebiyat*, Çev. Asım Bezirci, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Makhlın, V. (1998) "Questions and Answers: Bakhtin from the Beginning, at the End of the Century", *The South Atlantic Quarterly*, 3-4 (Summer/Fall), 773-79.
- McNally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Ellen Meiksins Wood ve John Bellamy Foster (Haz.) *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review Press, 26-42. [Türkçesi: "Dil, Tarih ve sınıf Mücadelesi", İçinde Der. E.M.Wood ve J.B.Foster, *Marksizm ve Postmodern Gündem*, s.39-60, Ankara: Ütopya Yay.]
- Plehanov, G. V. (1999) *Sosyalist Açından Toplum, Sanat, Eleştiri*, Çev. Asım Bezirci, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Steiner, P. (1995) "Russian Formalism", Roman Selden (der) *The Cambridge History of Literary Criticism- From Formalism to Poststructuralism- Cilt 8*, Cambridge: Cambridge University Press, 11-29.
- Şklovski, V. (1995) "Teknik Olarak Sanat", Tzetvan Todorov (der.), çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri* içinde, İstanbul: YKY, 66-83.
- Tihanov, G. (1998) "Voloşinov, Ideology, and Language: The Birth of Marxist Sociology from the Spirit of Lebensphilosophie", *The South Atlantic Quarterly*, 3-4 (Summer/Fall), 599-621.

Titunik, I. R. (2001) "Rus Edebiyat Teorisi ve İncelemede Biçimsel Yöntem ve Sosyolojik Yöntem: M. M. Bakhtin, P. N. Medvedev, V. N. Voloşinov", *Marksizm ve Dil Felsefesi* içinde, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 269-305.

Todorov, T. (1987) *Literature and its Theorists: A Personal View of the Twentieth-Century Criticism*, Ithaca: Cornell University Press.

--- (Der.). (1995) *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, İstanbul: YKY.

Vardar, Berke ve diğerleri (haz.). (1980) *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.

Voloşinov, V. N. (2001) *Marksizm ve Dil Felsefesi*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.